

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI – SAYI : 4

“ATATÜRK’ÜN 100. DOĞUM YILINA ARMAĞAN”

İSLÂM İLİMLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

IV

Müdür

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU

Müdür

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY

Genel Sekreter

Doç. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ

Üyeler

Prof. Dr. Mehmet Altay KÖYMEN

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

Prof. Dr. Mehmet S. HATİBOĞLU

Dergide yayımlanan yazıların bilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ, ANKARA - 1980

XV. VE XVI. YÜZYILLARDAKİ KELÂM EĞİTİMİNİN TENKİDİ

Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU

I. GENEL ANLAMDA MEDRESELERDE ÇÖKÜNTÜNÜN BAŞLAMASI:

Medreselerde öğrenimin yozlaşmasının kökenleri, Fatih Sultan Mehmet devrine kadar dayanmaktadır. Bununla beraber şurası bir gerçektir ki, medreselerde radikal ve gerçekçi reformlar da Fatih devrinde gerçekleştirilmiştir. Sahn medreselerinin organizesi ile eğitim, bir plân ve program çerçevesi içinde ele alınmış, fakat zamanla gerekli düzenlemeler yapılmadığı için, kötüye doğru bir gidiş devam etmiştir.

Elimizde Fatih devrindeki öğrenci olaylarından bahseden çok az döküman mevcuttur¹ Birkaç küçük olay istisna edilecek olursa, büyük denecek çapta öğrenci olaylarına bu devirde rastlanmamaktadır.

XV. yüzyıldaki bu karışıklıkların sebepleri, öğrenim sistemi ile pek ilişkili gelmiyor bize. Zira "Sahn-ı Semân" medreselerinin açılışı ile ve geniş çapta radikal bazı reformların yapılması ile, büyük patlamalara sebep olacak öğrenci olayları için çok neden yoktur. Ayrıca Fatih, bizzat öğretmen ve öğrencilerin durumları ile yakından ilgileniyor ve böylece eğitimi kontrol altında tutmuş oluyordu². Bu ortamda, çok az da olsa, bazı küçük öğrenci hareketleri şahsî bazı nedenlerden doğmuş olabilir. Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, bu olayların gerçek nedenlerini tespit edebilmek bir hayli güçtür. Öyle anlaşılıyor ki bunlar, önemsiz ve küçük boyutlarda cereyan eden bazı münferit olaylar olup, elde bu konulara temas eden çok az döküman mevcuttur.

1) Fatih devrinde hazırlanan bir öğrenci rehberinde şu ifadeye rastlıyoruz: "Ehl-i fesada hücre verilmeye". Bu ifade gösteriyor ki eğitim sahasındaki reformlardan sonra da, o devirde az da olsa olaylara tanık oluyoruz. Bak, Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Ankara, 1975, s. 156, 157, not: 1. Bazılarına göre medreselerdeki çöküntü, XV. yüzyılın ikinci yarısında başlamaktadır. Bu aynı zamanda, diğer sahalardaki yıkılışa da bir başlangıçtır. Bak, Dr. Cahit Baltacı, 15. ve 16. asır Osmanlı Eğitim ve Öğretim Faaliyetine toplu bir Bakış, Diyanet Dergisi içinde, c. XV, no: 1, ocak-şubat, Ankara, 1976, s. 19.

2) Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara, 1965, ss. 67, 68.

Ancak, XVI. yüzyıl sonlarına doğru, öğrenci hareketlerinin büyük boyutlar kazandığına tanık oluyoruz. Öğrenciler, guruplar halinde sokağa iniyor ve bazen de yağma ve haydutluk olaylarına neden oluyorlardı³. Başka bir deyişle XV. yüzyıldaki radikal reformlardan bir asır sonra, medreselerde anarşi ve çöküntü başlamış oluyordu.

Bu kötüye gidişin sebepleri acaba neler olabilir?

Bazı araştırmacılar, öğretimde takip edilen metodun kalitesiz oluşuna, dil problemine ve ders kitabı olarak okutulan el kitaplarına dikkat çekiyorlar⁴. Bunlar gerçekten hızlı çöküşün nedenlerinden olmakla beraber, önemli diğer bazı faktörleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Bilhassa padişahların ve diğer devlet büyüklerinin aracılığı ile, ehliyetsiz hocaların medreselere müderris olarak tayinleri, öğrenciler için olduğu kadar, öğretim kadrosu için de olumsuz bir rol oynamıştır. İ.Hakkı Uzunçarşılı'ya göre bu taraf tutma işi Sultan II. Beyazıt (1481-1512) devrinde başlamıştır. Sultan, Zamîrî mahlâsı ile meşhur Hamza Nureddin isimli zatı müderris olarak tayin etmek istediğinde, devrin Kazaskeri Müeyyed zâde Abdurrahman Efendi, adayın yetersizliği yüzünden bu tayine karşı çıkmıştı. Fakat Sultanı kararından vazgeçiremedi. Beyazıt'ın Kazaskere, "funûn-i âliyeden okutmaya kâdir değilse kâfiye (nahivden)nin şerhlerinden Mutavassıt nâm kitaptan ders vermeye kâdirdir" şeklindeki cevabı düşündürücü olduğu kadar, bir zihniyeti göstermesi yönünden de hayli enteresandır⁵.

Bazı yetersiz müderrisler, gereği gibi ders vermekten âciz idiler. Bu durumun önüne geçebilmek gayesi ile 1538 yılında (Kanuni devri) bir kânunnâme hazırlanmıştır. Burada bu tür müderrisler hakkında şöyle deniyor: "Her eserden bir parça seçmek yerine metinleri tamamen okutsunlar"⁶. Bu durum bize gösteriyor ki, bazı müderrisler, normal programları takip etmedikleri gibi, klâsikleri tamamiyle okutmuyorlardı.

Bazı büyük âlimlerin çocuklarının medreselere tayini de, yıkılışın sebeplerinden birisidir. Şeyhülislâm, kazasker, üç büyük şehrin kadısı

3) Prof. Dr. Mustafa Akdağ, a.g.e., s. 156.

4) Bu hususta daha fazla bilgi için şu teze bakılabilir: Nasuhi Ünal Karaarslan, l'Enseignement en langue arabe chez les Turcs Ottomans jusqu'aux Tanzimat, Doktora tezi, Paris, 1976, s. 92.

5) Bak, Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 68. Nasuhi Karaarslan, a.g.e., s. 92. Yetersiz kişilerin tayini ile ilgili olarak ayrıca bak, Âli, Mevâid en-Nefais fi Kavâid el-Mecâlis, İstanbul 1975, s. 76. (Cemil Yener tarafından yayınlanmıştır).

6) Prof. A. Süheyl Ünver, Fâtih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul, 1946, s. XXIV (Osman Ergin'in makalesi).

(İstanbul, Bursa, Edirne) gibi zevatın çocukları, normal yollardan geçmeden medreselerde bir göreve tayin edilebiliyorlardı. Büyük bir bilginin oğlunun da, aynı şekilde bilgin bir kişi olması diye bir durum söz konusu olamaz. Medreselerde kalitesiz ve yetersiz müderrislerin bulunması, bunun belirgin örneklerinden birisidir. Molla Kâbız'ın duruşması esnasında, Kazaskerlerin yetersizliği yüzünden, Kânûnî ile veziri âzam İbrahim Paşa arasında geçen konuşma çok ilginçtir⁷.

Tarihçi Âli'nin "Künhü'l-Ahbâr" adlı eserinde, XVI. yüzyılın sonlarında, medreselerin durumlarından bahsederken kullandığı üslup bize hayli bilgi verir: "Zamanımızda (15. asır sonlarında) müderrislerin haftada dört derse devamları ve danışmendlerin dersleriyle işigal ve istifadeleri muhal oldu... Müderris vardı ki ayda bir kere derse varmaz, nice varsun ki okutacak talebe bulamaz ve bulunsa da kendisi ders vermeye kâdir olmaz"⁸.

Böyle bir kültürel ortamda, elbette medreseler kendilerinden beklenen görevleri gerektiği gibi yerine getiremiyorlardı. Bu olumsuz durum, kültürel ortamın, askerî alandaki başarılarla paralel olarak gelişmesine imkân vermiyordu.

Şurası da bir gerçektir ki, idâri sistem de medreselerin çöküşünde büyük bir rol oynamıştır. Bazen, mevcut olmayan medreselere dahi, müderris tâyin edildiği oluyordu. Bu tür tuhaf tayinlerin, nasıl ve niçin yapıldığını anlamak güçtür. Bunun sebebi, acaba genç müderrislere iş bulmak ve bir nevi işsizliğe mâni olmak mı idi? Şurası da bir gerçektir ki bu genç müderrisler, kendilerini ilmî çalışmalara vermedikleri için, sahalarmında ilerleme fırsatı bulamıyor, böylece bunahıma bile itilebiliyorlardı.

Daha sonraki yüzyıllarda (meselâ 18. yüzyılda), diğer bazı faktörler de bu yıkılışı kolaylaştırmıştır. Meselâ vakıf müessesesi bazı araştırmacılarca, kültürel kalkınmanın bir engeli gibi görülmüştür⁹. Belli başlı birçok kurumlar, kültürel kalkınma yerine ailevî menfaatleri düşünerek, bu kurumlardaki görevlerin kendilerinden sonra evlât ve yakınlarına, onlardan sonra sülâlenin diğer fertlerine geçmesini sağlayacak önlemleri almışlar, böylece bu kurumların işlerliği, kalıtım yolu ile elden ele

7) Daha fazla bilgi için bak, Prof. Dr. H. Gâzi Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, Ankara, 1971 s. 113.

8) İ. Hakkı Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 69.

9) Bak, Bahaeddin Yediyıldız, L'Institution du Vakf au XVIII. siècle en Turquie, Doktora tezi, Paris, 1975, s. 232.

geçmiş, bazı ailelere sosyal prestij ve menfaat sağlamaktan öteye bir fayda getirmemiştir¹⁰.

Bu konudaki araştırmalar yeterli olmadığı için, XV. ve XVI. yüzyıllar için aynı kesin hükmü koyamamakla beraber, bu bozukluğun köklerinin XVI. yüzyıla dayanması kuvvetle muhtemeldir.

Medreselerdeki bu çöküşün başlangıcı, ülkenin sosyal ve kültürel hayatı için çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Tam ve ciddi bir eğitimden yoksun kalan öğrenciler, çeşitli olaylara neden olmaya başladılar ve XVI. yüzyılın sonlarına doğru durum çok karmaşık bir hal aldı. Merkezî hükûmet, devlete karşı bir ayaklanma niteliğini alan öğrenci olaylarına karşı koyma zorunluğunu duymuş ve olayları bastırmakta bir hayli güçlükler de çekmiştir. Bazı olaylarda, ülkenin adalet işlerini yöneten kadıların da olaylara bizzat karıştıklarına tanık olmaktadır¹¹, zira, onlar da, açıklamaya çalıştığımız ortam içindeki medreselerde öğrenim görmüşlerdir. Bu durum, eğitimdeki bozukluğun nasıl devlet kadrolarına da sıçradığına bir örnek teşkil etmesi bakımından, düşünülmeğe değer bir nitelik arz ediyor.

II. KELÂM ÖĞRENİMİNİN TENKİDİ:

Genel boyutları ile açıklamaya çalıştığımız bu ortamda, kelâm öğrenimi büyük bir yer tutmuyordu. Henri Laoust'a göre hanefiliğin bir devlet doktrini olarak resmileştirilmesi, fıkın kelâma üstünlüğünü doğurmuş ve islâm düşüncesindeki yaratıcı özgürlüğün büyük bir kısmını kaldırarak, düşünce sisteminde bir donukluğa sebebiyet vermiştir¹².

XV. yüzyıldaki liberalizm, bu yüzyılın sonlarında başlayan sosyal güçlüklerin doğurduğu olaylar yüzünden, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren, kısmen de olsa bazı önlemler alınması sonucu darbe yemiştir. Ashında bu durum, fikir sahasında bir mücadele gerektirirken, idareci ve bilim adamları, gelenekçi bir tutumu benimsemiş ve bu yolda kararlar almışlardır. Bu ortamın, daha sonraları kelâm ve felsefe öğrenimini baltaladığına tanık oluyoruz.

XV. ve XVI. yüzyıllarda dinî ilimler toplum içinde çok önemli bir yer tutmakta idiler. Zira genellikle "orta çağda bir ilmin saygınlığı,

10) A.g.e., s. 237.

11) İ.H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teş.*, ss. 250, 252. Rüşvet alan kadınlara ait bilgimiz de az değildir. Bak, Âlî, *Mevâid en-Nefâis...*, s. 78.

12) Henri Laoust, *Les Schismes dans l'Islam*, Paris, 1965, s. 311. Ayrıca bak, Paul Coles, *La Lutte Contre les Turcs*, Paris, 1969, ss. 63, 67, 68.

onun objesine göre değerlendiriliyordu: Buna göre teoloji, başta gelen bir ilimdi"¹³. Gerçekten, Türklerde de dîni ilimlerin genel eğitim içindeki yeri çok önemli idi. Fakat, kelâm, felsefe ve diğer aklı ilimler, XV. yüzyıldaki önemli yerlerini sonraki yüzyıllarda kaybetmişlerdi. Meselâ mantık konusunda Türk bilginlerince yazılan çok az esere rastlıyoruz. Yapılan şey, daha öncekilerin yazdıklarını tercüme veya şerhten ibaret oluyordu¹⁴.

Daha sonraki asırlarda bu durumun farkına varıldı. Kâtip Çelebî, mantık'a dayanmaksızın ilmî bir şey yapılamayacağını, yapılsa da bunun değerli bir şey olamayacağını söyleyerek, bu durumu tenkit etmiştir¹⁵. Yine ona göre, müderrisler ders esnasında felsefe veya matematik gibi ilimlere ilişkin problemlerle karşılaştıklarında, bunları izah etmek zahmetine katlanmıyorlardı. Bunun sebebi, ya bilgisizlikleri veya bu ilimlere karşı olan düşmanlıklarından ileri geliyordu¹⁶.

Robert Mantran'a göre, Türklerde teoloji pek tutulan bir ilim değildi¹⁷. Bunun doğruluğu için, kelâmın medreselerdeki tefsir, hadis ve fıkıh gibi diğer islâmî ilimlerin yanında, işgal ettiği yere bakmak kâfidir.

Diğer taraftan, kelâm öğrenimi için takip edilen metodun sağladığı yarar da münakaşa konusudur. Medreselerin çeşitli kademelerinde okutulması kararlaştırılan bazı eserlerin, bu ilmin gelişmesine hep olumlu yönde etki ettikleri iddia edilemez. Öğrenimin bu belli kitaplar ve onların şerhleri etrafında dönmüş olması, problemlere geniş bir açıdan bakışı engellemiştir. Bir ilmin okutulduğu, bir kitap ve birkaç şerhine bağlı kalınca, istenen sonucu vermemiş ve olumsuz yönde etkisi olmuştur. Bu şekildeki bir öğretim, ne kelâm ve ne de felsefe sahasında yeni bir vaziyet alışı neden olamamıştır¹⁸.

Medreselere hakim olan koyu bir gelenekçilik de, bu müesseselerin gelişmesinde olumsuz bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Derslerde münakaşa yerine, seçilen yazarın görüşlerinin taklit edilmiş olduğu anlaşılıyor. Zaten bir yazarın kitabını şerh eden bir âlimin bu

13) Robert Blanche, *l'Epistemologie coll. Que sais-je?* Paris, 1972, s. 76.

14) M.Âli Aynî, *Türk Mantıkçıları, Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası içinde*, İstanbul, 1928, c. III, s. 55.

15) A.g.e., s. 55.

16) A.g.e., ss. 55, 56.

17) Robert Mantran, *La Vie Quotidienne a Constantinople au Temps de Soliman le Magnifique et de ses Successeurs, (XV. et XVI siecles)*, Paris, 1965, s. 231.

18) A.g.e., s. 231.

şerhinde, yazarını tenkit etmesi çok nadir bir durumdur¹⁹. Böyle birkaç şerh var ise de, genellikle şerh edicinin tek gayesi, şerh ettiği metnin daha kolay anlaşılmasını temin etmektir.

Kelâma karşı bu ihmâl nereden kaynaklanıyor?

Öyle görünüyor ki bizzat öğretim sistemi, problemin temelini teşkil ediyor. Bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren yeni toprak ve ülkelerin, fetih yolu ile imparatorluğa katılması neticesinde, kadı ve müftü gibi devlet memurlarına olan ihtiyaç büyük ölçüde artmıştı. Bütün bu devlet memurları da medreselerden yetişmekte idi. Böylece bu kurumlar, hemen hemen devlete memur yetiştiren birer okul görünümünü aldılar²⁰.

Bu devlet memurları, kendilerini bekleyen görevleri icabı, genellikle fıkıh alanında bilgilere ihtiyaç duyuyorlardı. Müderrisler de, öğrencilerin bu tür görevleri yapacak şekilde yetişmeleri için mesâî sarfediyorlardı²¹. Bu arada kelâm dersleri de bahsettiğimiz mütevâzi program içinde okutuluyordu. Mezuniyet sonrası öğrenci, bu sahadaki bilgisini derinleştirmeye ihtiyaç hissetmiyordu. Osmanlı-Türk din bilginleri arasında, büyük kelâmcılara rastlayamayışımızın nedenlerinden birisi de, medreselerin bu şekilde bir anlayış içinde olmaları gösterilebilir.

III. ŞERHÇİLİK METODU VE NETİCELERİ:

Bu yol, denebilir ki, kültürel kalkınmamız için büyük bir engel teşkil etmiştir. Prensip olarak "temel bir metin" seçiliyor, bu metin satır satır ve kelime kelime şerhediliyordu. Sonra bu şerhin şerhi, hâşiyesi yapılarak, bunun etrafında dönülmüş oluyordu. İkinci veya üçüncü birisi, bu hâşiyenin de hâşiyesi işini üzerine alabiliyordu. Bu usul öylesine yaygınlaşıyor ki, yazarın bizzat kendi yazdığı metni şerh ettiğine şahit oluyoruz. Neseî'nin Akâid'i ile Hızır Bey'in Kasîde-i Nûniye'si bize iki örnek teşkil edebilir. Bilhassa Akâid-i Neseî'ye üzerine o kadar şerh yapılmıştır ki, hemen hemen bu işle ilgilenen bilginlerin tamamı Akâid üzerine birşeyler yazmışlardır. Şu zincirleme bu metodun

19) Meselâ Tûsî'nin Tecrid'i buna bir örnek teşkil edebilir. İsfahânî (Ö. 1345) nin şerhi medreselerde okutulmuştur. Çünkü Tûsî Şii bir bilgin olduğu için, İsfahânî onun görüşlerini tahlil etmiş ve Ehli Sünnetin görüşleri açısından meselerlere açıklık getirmeye çalışmıştır.

20) Osman Ergin, Medreselerde Öğretim Tarzına bir Bakış, Prof. A. Süheyl Ünver'in Fatih Külliyesi ve Zamani İlim Hayatı içinde, İstanbul, 1946, s. XXIII.

21) Franz Babinger, Mahomet, le Conquerant et son Temps, Paris, 1954, s. 573.
Louis Gardet - G. Anawati, Introduction a la Theologie Musulmane, Paris, 1970, s. 262.

tipik bir örneğini teşkil eder: Akâid önce Taftâzânî tarafından şerh edilmiş, Taftâzânî de Hayâlî Ahmed Efendi tarafından şerhedilmiş ve nihâyet Siyalkûtî Hayâlî şerhine bir hâşiye kaleme almıştır.

Bu noktayı belirtmeye çalıştıktan sonra şu sorunun cevabını araştırabiliriz: "Filologun toplumdaki rolü nedir?"

"Filoloji tanınanı tanımaktır... Bundan filologun, yeni bir sistem geliştiren filozof, yeni bir şiir yazan şâir ve yeni bir formül keşfeden bir fizikçi gibi direkt ve içten gelen bir eser yaratmış manasına, orijinal olmadığını anlamak gerekir. Filoloji'nin objesi bilinen bir şeyi daha açıklıkla bilmek, insânî bir faaliyeti, daha anlaşılır hale getiren bir tevîl yardımı ile tanımak demektir. O, birinci derecede bir yaratıcı değil, fakat başkalarının eserlerinde gömülmüş veya saklanmış olan sonuçları bulmaya çalışan, ikinci derecede bir bilgindir"²².

Bu birkaç cümle, şerhçinin kendi alanında oynadığı rolü iyice belirtmeye yeterlidir. Osmanlılarda kültürel ortam üzerinde çok olumsuz etkiye bulunan bu metodun üzerinde, gereği gibi önemle durmak gerekmektedir. Birkaç isim istisna edilirse, kelâma dair başlıbaşına eser veren bir Türk kelâmcısına rastlıyamıyoruz. Yeni bir eser yazmak yerine, diğerlerinin yazdıklarını şerh etme yolu seçilmiş ve bu metot kelâm ve felsefe gibi ilimlerin gelişmesine engel teşkil etmiştir. Şerh yapmanın endişesi, yeni bir şey söylemek değil, fakat sadece şerhettiği metnin anlaşılmasını sağlamak ve onu izah etmeye çalışmak olmuştur.

Bu metodun sebepleri neler olabilir?

İlk bakışta dil sorunu ortaya çıkıyor. Arap dili, Türkler için yabancı bir dil idi ve yabancı bir dilin zorlukları, bu tür uygulamaya yol açan bir faktör oldu. Bilhassa dîni ilimlerde, arapça hâkim bir unsur idi. Buna rağmen türkçe, halk kesimi için daimî olarak kullanılmakta idi²³. Öğrenciler için temel metinleri dahi anlamakta güçlüklerin olması, hocaları o metinleri şerh etmeye ve böylece daha anlaşılır hale getirmeye zorlamıştır. Hızır Bey'in Kasîde-i Nûniyesinin belli başlı şerhlerinde (Üryânî'nin Şerh el-Kasîde el-Nûniye'si ve İsmail Hakkî b. Halil'in Matâlib el-İrfâniye ve İzâhât-ı Nûniye gibi), önce gramatikal bazı izahlarla işe girişiliyor, sonra da heytin tam manası verilmeye çalışılıyor. Bu usule bakarak, şerhlerin yardımcı birer el kitabı havası içinde kaleme alındıkları anlaşılıyor.

22) Julien Freund, Les Theories des Sciences Humaines, PUF., Paris, 1973, s. 57.

23) Robert Mantran, La Vie Quotidienne., s. 230. Ayrıca bak, Prof. Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, Ankara, 1969, s. 101.

Dil sorununun yanısıra, Osmanlı bilginlerinin çoğundaki koyu gelenekçi tutum, yeni bazı şeyler yazmaya engel teşkil etmiştir. Bilginlerin endişeleri, itibar edilen bazı büyük âlimlerin eserlerinin daha anlaşılır hale getirilmesi olmuştur. Neseî Akaidinin bunca kişi tarafından şerhedilmesi, ancak bu şekilde izah edilebilir. Bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren, hanefiliğin resmen devletin mezhebi olarak kabul edilmesi ile bilginler, çabalarını bu doktrinin gelişmesi doğrultusunda harcamışlardır. Onlarca bunun tek yolu, bu doktrine mensup ünlü bilginlerin eserlerinin herkesçe, bilhassa medrese öğrencileri tarafından anlaşılabilmesi için, şerh edilip kolaylaştırmak idi. Doğudaki şiiilik tehlikesi de, böyle koyu bir gelenekçiliğe sebebiyet veren etkenlerden birisi olarak mütalaa edilmelidir.

Nihayet medreselerin fonksiyonu da, şerhçiliğe iten sebeplerden biri olarak görünüyor. Belli bir zamandan sonra medreseler, devlete memur yetiştiren kurumlara dönüşmüştür. Gaye araştırmacı değil, devletin ihtiyaç duyduğu memur yetiştirme olunca, bu kurumlardan beklenen fayda temin edilmemiştir. Bu durumda öğretim derinleştirilmiyor, bilâkis bazı metinleri şerhleri yardımı ile okuyup anlamakla yetiniyordu. Hocalar da bu "temel metinleri" şerhederek, öğrencilerin işlerini kolaylaştırıcı bir rol oynuyorlardı. Üstelik memur ihtiyacı nedeni ile, öğretimin süresi dahi kısıtlanmış ve öğrenciler, çoğu kez, normal öğretim süresi dolmadan mezun edilmişlerdir²⁴.

Kültürel hayat seviyesindeki bu durumun neticeleri, tamamen olumsuz yönde olmuştur. Bazı eserler, daha doğru bir deyimle bazı metinler üzerine şerh gayesi ile eğilen bilginler, kendilerini belli bazı fikirler etrafında hapsediyorlar ve böylece yaratıcı yönleri işlemez hale geliyordu. Öyle bilginler vardı ki, isterse şerh ettiği eserden çok daha mükemmelini yazacak seviyede idiler. Fakat bu zihniyetin esiri olarak, bu yönlerini kullanamamışlardır. Bunun içindir ki, birkaç istisna dışında kelâm dalında büyük isimlere rastlamak mümkün olmuyor. Sadece şerh ederken, yeni bazı şeyler getirmeye çalışan bazı bilginlere de rastlanmış fakat daima şerhettikleri metinlere bağımlı kalmış olmaları, onlar için bir engel teşkil etmiştir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda aynı yol, daha da kötüye giderek takip edilmiştir. Denebilir ki bu uygulama Osmanlı İmparatorluğunun sonuna kadar devam etmiştir. Zaten askerî sahadaki yıkılışın başladığı bir dönemde, kültürel bazı patlamaların beklenmesi mümkün de-

24) Osman Ergin, adı geçen makalesi, s. XXIII.

ğildir. Bu asırlardaki bazı küçük istisnalar dışında, kelâm sahasında yeni bir eserin yazılabilmesi için, XX. yüzyılı beklemek gerekiyordu. 31.1. 1945 yılında vefat eden İzmirli İsmail Hakkı iki ciltlik “Yeni İlm-i Kelâm” adlı bir eser telif etmiştir²⁵.

İzmirli İsmail Hakkı Batı kültürüne de vâkıf olduğu için, batı kaynaklarından, bilhassa fransızca eserlerden de yararlanarak Yeni İlm-i Kelâmını telif etmiştir. Bunun yanında şüphesiz doğu kaynaklarını da ihmal etmemiş, geniş denecek bir bibliyografya kullanarak kelâm ilmine yeni bir yaklaşım getirmeye çalışmıştır. Meselelere bakış açısından İbni Teymiye'nin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Kitabın I. cildi daha ziyade genel konular üzerinde durur. Yedi fasıla ayrılan birinci cildin muhtevası aşağıdaki mevzulardan meydana gelmektedir:

1. Ahkâm-ı şer'iyeye,
2. Ulûm-i İslâmiyenin suret-i tedvini,
3. İslâm felsefesi,
4. Ehl-i sünnet fıkhı,
5. Mebâdii evvel,
6. Vücûd ve zât,
7. Madde ve ruh.

Görüldüğü gibi ihtiva ettiği konular bakımından klâsik kelâm eserlerinden ayrılıyor. Kelâm ilmine bir yenilik getirme çabası burada belirgin bir şekilde görülmektedir.

İkinci kitapta başlıca 4 bölüm vardır. Bunları da kısaca şöylece gösterebiliriz:

1. Çeşitli delilleri geniş bir şekilde anlatır ve materyalistler hakkında geniş bilgiler verir,
2. İkinci kısımda tevhid mefhumu üzerinde durur, tevhidin çeşitlerini izah eder,
3. Allahın sıfatları üzerinde durur,

25) Bu eser İstanbulda birkaç defa basılmıştır. İzmirli İsmail Hakkı ve Cumhuriyet dönemindeki kelâm çalışmaları için bak, Dr. Cihat Tunç, Cumhuriyetin 50. yılında kelâm ilmi sahasındaki Çalışmalar, 50. Yıl içinde, (A.Ü. İlahiyat Fakültesinin Cumhuriyetin 50. yılına Armağanı), Ankara, 1973, ss. 295, 296, 297. Sabri Hizmetli, Les Idées Théologiques d'İsmail Hakkı İzmirli, Doktora tezi Paris, 1979.

4. Allah'ın fiilleri ve kelâm ilminin çeşitli problemlerini ele alıp inceler.

Her iki kitabın sonunda istifade edilen eserlerin bir listesi verilmiştir²⁶. Böylece İzmirli İsmail Hakkı, klâsik eserlerin plânından kısmen ayrılmış ve yeni bir anlayışla kelâm ilmine yaklaşımda bulunmuştur. Kitabının ismi de bu anlayışı belirtmektedir.

²⁶ Daha fazla bilgi için bak, İstanbul baskısı, Matbaa-ı Âmire, I. cilt: 1341-1339, II, cilt: 1340-1343.